"दमादिसाधनेनोदरा उत्कृष्टा गतिर्या तया गम्यत इति दामोदरः। "दमाद्दामोदरं विदुरिति" महाभारते यशोदया दाम्नोदरे बद्ध इति वा "दामानि लोकनामानि तानि यस्योदरान्तरे। तेन दामोदरस्त्वेषः श्रीधरस्त्विट्समाश्रितः" इति व्यासवचनात् वा दामोदरः। "दमो बहिरिन्द्रियनिग्रहः तज्जन्यो दामः तस्येदमित्यण् ऋगताविति धातोर्भावे "ऋदोरप्"पा० अपि गुणे रपरत्वे च अरः अवगतिः गत्यर्थानां ज्ञानार्थकत्वात्तस्य विशेषणमुदिति उत्कृष्ट इत्यर्थः तथा च दामो दमसाधकः उत् उत्कृष्टः अरः अवगतिः साक्षात्काररूपास्येति दामोदरः। उत्कृष्टा च गतिः धूमादिगतिमपेक्ष्यार्चिरादिः दमादिसाधना अस्य सगुणस्येति दामोदरनामनिरुक्तिः। "तर्वोर्मध्यगतं बद्ध दाम्ना गाढं तथोदरम्। ततश्च दामोदरतां स ययौ दामबन्धनादिति" ब्रह्मपुराणम् इति आनन्दगिरिः। २अतीते अर्हद्भेदे हेमच०। वर्द्धमानपुरसन्निकृष्टे ३नदभेदे च। ४शालग्राममूर्त्तिभेदे तल्लक्षणं पद्मपुराणे यथा "स्थूलो दामोदरो ज्ञेयः सूक्ष्मचक्रो भवेत्तु सः। चक्रे तु मध्यदेशेऽस्य पूजितः सुखदः सदा"। ब्रह्माण्डपुराणे "दामोदरस्तथा स्थूलो मध्यचक्रः प्रतिष्ठितः" प्रतिष्ठित इत्यत्र प्रकीर्तित इति क्वचित् पाठः। "दूर्वाभं द्वारसङ्कीर्णं पीतरेखायुतं शुभम्"। "पीतरेखा तथैव चेति" ब्रह्मपुराणे पाठः। ब्रह्मपुराणे "उपर्य्यधश्च चक्रे द्वे नातिदीर्घं मुखे बिलम्। मध्ये च रेखा लम्बैका स च दामोदरः स्मृतः"। अन्यत्र "स्थूलो दामोदरो ज्ञेयः सूक्ष्मरन्ध्रो भवेत्तु यः। चक्रे तन्मध्यदेशस्थे पूजितः शुभदः सदा"। ब्रह्मवै०प्रकृतिखण्डे "द्विचक्रं स्फुटमत्यन्तं ज्ञेयं दामोदराभिधम्"। मत्स्यसूक्ते "विश्वक्सेनमतिस्थूलं लघु दामोदरं स्मृतम्"

दामोष्णीष पु० गोत्रव्यावर्त्तकप्रवरर्षिभेदे "दामोष्णीषस्त्रैवलिश्च पर्णादो वरजानुकः" भा० स० ४ अ०। युधिष्ठिरसभासभ्योक्तौ। तस्यापत्यं कर्वा०ण्य। दामोष्णीष्य तदपत्ये पुंस्त्री

दाम्पत्य न० दम्पत्योरिदं पत्यन्तत्वात् यक्। १दम्पति सम्बन्धिनि अग्निहोत्रादौ २दम्पत्योरन्योन्यप्रीतौ च "ब्रह्मवर्चसकामस्तु यजेत ब्रह्मणस्पतिम्" इत्युपक्रमे "विद्याकामस्तु गिरिशं दम्पत्यार्थमुमां सतीम्" भाग०२।३।८।

दाम्भिक त्रि० दम्भेन चरति धर्मं ठक्। लोकेषु कीर्त्यादिख्यापनार्थं धर्मचारिणि १वैडालव्रतिनि, २दम्भयुक्ते च। "पापरोग्यभिशस्तश्च दाम्भिको रसविक्रयी" मनुना रसविक्रयकर्मविपाकः दाम्भिकत्वमित्युक्तम्। "दाम्भिको दुष्कृतः प्राज्ञः शूद्रेण सदृशो भवेत्" भा०व० २१५अ०। ३वकपक्षिणि पुंस्त्री०राजनि०।

दाय दाने भ्वा०आत्म०सक०सेट्। दायते अदायिष्ट अदायिढ्वम् अदायिध्वम्। ऋदित् णिच् अददायत-त।

दाय पु० दा-दाने भावे घञ्। १दाने "मिथोदायः कृतो येन गृहीतो मिथ एव वा। मिथ एव प्रदातव्यो यथा दायस्तथा ग्रहः। अस्वामिना कृतो यस्तु दायो विक्रय एव वा" मनुः। दीङ्क्षये भावे घञ्। २लये अजयपालः ३स्थाने मेदि०। दो-खण्डने भावे घञ्। ४खण्डने शब्दरत्ना०५सोल्लुण्ठनभाषणे मेदि०। तस्य परोक्तस्य खण्डनरूपत्वात् तथात्वम्। दा-दाने कर्मणि घञ्। ६देये धनादौ "ते तत्र विविधान् दायान् विजयार्थं नरेश्वराः" भा०आ०१८४ अ०। "संस्थाः स्युश्चारसंस्थित्यै दत्तदायाः शुभाशयाः" काम०नीति० "दायन्तु विविधं तस्मै शृणु मे गदतोऽनघ। यज्ञार्थं राजभिर्दत्तं महान्तं धनसञ्चयम्" भा०स०५१अ०। ७विवाहकाले कन्यायै दीयमाने यौतुकादिधने कन्यादानकाले जामात्रादिभ्यो ८देये धने व्रतान्तभिक्षादौ समावृत्तब्रह्मचारिभ्यो ९दीयमाने धने च १० विभागार्हपित्रादिधने च दायभागशब्दे दृश्यम्।

दायक त्रि०दा-दाने ण्वुल्। १दातरि "तावता गोसहस्राणां फलं प्राप्नोति दायकः" भा०व०१९३अ० "चौराणां भक्तदायकाः" मनुः। दो-खण्डने ण्वुल्। २खण्डके च। दायेन धनेन कायति कै-क। ३दायादे "गृह्या इति समाख्याता यजमानस्य दायकाः" गृह्यम् दायका दायादा इत्यर्थः।

दायबन्धु पु० दाये बन्धुः। भ्रातरि शब्दरत्ना०

दायभाग पु०दायस्य सम्बन्धिभिर्भागो यत्र। अष्टादशविवादान्तर्गते विवादपदभेदे तन्निरूपणं जीमूतवाहनकृते दायभागे यथा "अथ दायभागो निरूप्यते तत्र नारदः "विभागोऽर्थस्य पित्र्यस्य पुत्रैर्यत्र प्रकल्प्यते। दायभाग इति प्रोक्तं तद्विवादपदं बुधैः"। पितृत आगतं पित्र्यं तच्च पितृमरणोपजातस्वत्वमुच्यते। पित्र्यस्येति पुत्रैरिति च द्वयमपि सम्बन्धिमात्रोपलक्षणं सम्बन्धिमात्रेण सम्बन्धिमात्रधनविभागेऽपि दायभागपदप्रयोगात् अतएव दायभागं विवादपदमुपक्रम्य नारदोऽपि मात्रादिधन-